

BİLİNMEYEN İKBAL

DERLEYİP ÇEVİREN: PROF. DR. CELAL SOYDAN

HECE YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Ön Söz /	7
İkbal: Psikolojik Bir İnceleme /	9
Baba Olarak İkbal /	44
Çocuklar İçin İkbal /	61
İkbal'in Yazmayı Planladığı Kitaplar /	77
İkbal ve Ekonomi /	99
'Sör' Oldu İkbal /	111
İkbal ve Yeni Oryantalizm /	123
Hilafet Hareketi ve İkbal /	138
İkbal: Demokrasi ve Monarşi /	149
İkbal'in Demokrasi Görüşü: Sosyolojik Bir İnceleme /	155
İkbal: Sosyalizm ve İslam /	173
Romantizm, Mahzen ve İkbal /	184
İkbal ve Nietzsche /	203
İkbal ve Goethe /	209
Türkiye'deki Yenilenme Arayışları ve İkbal /	219

ÖN SÖZ

Muhammed İkbâl (1877–1938), şair, filozof ve siyaset adamı kimliğiyle tanınmasına karşın, hayatı ve entelektüel kişiliğine dair bazı hususlar çoğunlukla göz ardı edilmiştir. İkbâl'in az bilinen yönlerine ilişkin yazıların derlendiği bu kitap, onun düşünsel ve kişisel dünyasına daha bütüncül bir bakış sağlamayı amaçlamaktadır.

Muhammed İkbâl'in entelektüel dünyası hem Doğu hem Batı düşünce mirasından beslenen çok katmanlı bir yapı sergiler. Onun felsefesi, şiiri ve toplumsal düşünceleri, çeşitli kaynaklardan beslenmesiyle şekillenmiştir. Mevlânâ Celâlettin Rûmî, onun manevi rehberi olarak şiirlerinde ve düşüncelerinde sıkça yankılanır; özellikle aşk veya aklın liderliği konusu tamamen Rûmî'nin kılavuzluğunda ilerlemektedir. Doğu'dan Sir Seyyid Ahmet Han, Hafız Şirrazî, Abdulkadir Bidil, Abdulkarim Ciyli gibi figürleri İkbâl fikriyatının oluşmasında önemli köşe taşları olarak görmekteyiz.

İkbâl'in Batı dünyasından da faydalandığı aşikârdır. Eğitim için bulunduğu Londra ve Münih'te geçirdiği yıllar, onun düşünce yapısında önemli bir kırılma noktasıdır. Münih Üniversitesi'nde doktora tezi kapsamında yaptığı çalışmalar ve Goethe'nin eserleriyle tanışması, Doğu-Batı kültürleri arasındaki sentez arayışını beslemiştir. Goethe'nin *Faust* adlı eseriyle irade, özgürlük ve insanın yaratıcı kudreti gibi kavramlara yeni açılardan yaklaşmıştır. Öte yandan benlik felsefesinde Nietzsche'nin üstinsan görüşünün yansımalarını görmekteyiz. Aynı şekilde Bergson'un zaman anlayışından etkilenmiştir. Wordsworth, Hegel, Milton ve diğer Batı entelektüellerinden esinlenmelerle İkbâl bir nevi Doğu-Batı sentezi oluşturmuş ve bu çok katmanlı

kaynak yapısı onun İslâm toplumlarının modern dünyadaki konumunu yorumlamasında belirleyici olmuştur.

İkbal'in reformcu yönü çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Oysa o, İslâm düşüncesinin modern dünyadaki işlevini güçlendirmek amacıyla dinî düşüncenin sürekli yenilenmesi gerektiğini savunmuştur. Bir yandan *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Yapılandırılması* adlı eseri, onun reformcu yönünün en belirgin yansıması olarak öne çıkarken; diğer yandan, geleneksel İslam tasavvuf anlayışıyla temelde çelişen *benlik* öğretisi de onun reformist düşüncesinin güçlü bir göstergesi niteliğindedir.

Gençlik yıllarında yaşadığı duygusal ve manevi boyuttaki çatışmalar, onun hayatında önemli bir dönemeç niteliğindedir. Bir insan ve erkek birey olarak İkbal'in psikolojik dünyası, derin bir huzur arayışı ile sürekli bir entelektüel gerilim arasında şekillenir. Duygusal çatışmalar ve huzursuzlukları, eserlerinde hem bir sorgulama hem de bir yenilenme enerjisi olarak ortaya çıkar. Bu nedenle İkbal'in psikolojik durumu, sükûnet ile huzursuzluk, umut ile kaygı arasında gidip gelen; fakat nihayetinde insanı yüceltmeye çalışan bir ruh hâlinin ifadesi olarak görülebilir.

Muhammed İkbal'in entelektüel merakı, doğa ve sanatla kurduğu ilişki, aile bağları, çevresine karşı tutumu, üstesinden gelmek zorunda kaldığı sosyal ve psikolojik sorunlar ve benzeri birçok konu, onun çok boyutlu bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Yazmayı planladığı kitaplardan, Sir ünvanı aldığı anda karşılaştığı tepkiye; monarşi, demokrasi, sosyalizm gibi çeşitli siyasi yönetim sistemlerine ilişkin özgün görüşlerine, Hilafet Hareketi konusuna yaklaşımı ve tutumuna kadar değişik konulardaki makalelerden oluşan bu kitap, İkbal'in bilinmeyen yönlerine ışık tutmaktadır.

İkbal alanında uzman araştırmacılar tarafından kaleme alınan ve titiz bir seçme sürecinin ardından çevirileri gerçekleştirilen bu makaleler, İkbal'i her yönüyle tanımak isteyen araştırmacı ve okuyucular için yeni ve özgün perspektifler sunmaktadır.

İKBAL: PSİKOLOJİK BİR İNCELEME

Selim Ahtar

“Benimle ilgili yanlış bir kaniya kapılmayın ve beklentilerimin aksine, son mektubunuzda yaptığımız gibi acımasızca davranmayın. Henüz hikâyenin tamamını dinlemediniz. Çektiğim acıların farkında değilsiniz. Davranış tarzımı büyük ölçüde açıklayacak olan yaşadığım acılardan haberdar değilsiniz. Sizinle ilgili davranışlarımı tam olarak açıklamam için gereğinden fazla uzun bir mektup yazmam gerekir. Belki de birden çok fazla. Ayrıca kelimelerin gerçek sesleri, kâğıt üzerine yazılan o seslerin taklidinden çok daha ikna edicidir. Kâğıtta sempati duygusu yok. Ayrıca kâğıt üzerinde dile getirilmemesi gereken şeyler de vardır. Bu yüzden niyetimi yargılamakta aceleci davranmayın. Beni istikrarsız ve pasif bir adam olmakla suçluyorsunuz. Belki bunda bir parça doğruluk payı vardır. Ama tüm hikâyemden haberdar olduğunuzda, bu duruma ilişkin kesinlikle bir gerekçe bulacaksınız. Diğer konularda ben hâlâ bir hayalperestim ve güzel fikirlerin hayalperestiyim.” (Atiye Feyzi’ye mektup)

Doğu’nun görgü kurallarında kişiliğe yüklenen gereksiz ve temel statünün zararlı etkileri, özellikle portre yazımını ve genel olarak eleştiriyi etkilemiştir; bu nedenle biyografi yazımında kişilik, görkemli altın giysilere bürünmüş, güzel ve çekici görünür ama gerçeklik renginden ve kokusundan yoksun kalır. Bunun temel nedeni, bir tür korkudan kaynaklanmaktadır. Bu korku, gerçekleri görmezden gelip gerçeklik varlığının ortadan kalktığına

inanmak veya gerçekleri kendi çıkarlarına veya ihtiyaçlarına göre çarpıtıp, niyetine göre yeni bir biçim vererek tatmin olma korkusudur. Bu tarz, ulusal sembolümüz hâline gelmiştir; bir putu tanrıya dönüştürebilen ama o putu olduğu gibi görmeye cesaret edemeyen bir tapınan gibiyiz.

Biyografi türünün başlangıcı gazel veya diğer bazı edebiyat türleri kadar uzun bir geçmişe gitmese de yüz küsur yıllık süre o kadar da az değildir. Fakat Urdu edebiyatında birinci sınıf biyografi bulmak için hâlâ Hâli ve Şibli'ye kadar gitmemiz gerekmektedir. Her ne kadar Urdu edebiyatında ilk sayılan çalışmalar arasında yer alsalar da o eserlerden yola çıkılarak Urdu dilindeki biyografi evriminin bir grafiği çizilirse, bence grafik çizgisi yukarı yön yerine aşağı doğru çizilecektir. Nicelik açısından değil, nitelik açısından. Bunun nedeni, sonraki nesillerin Hâli'nin biyografide kişilik sunumu için belirlediği standartlardan sapmayı gerekli görmemiş olmalarıdır; bunu Hâli'ye büyük saygı duydukları için değil, onun belirlediği standartların sözde oryantalizmimize uygun düştüğünü düşündükleri için yapmadılar.

Hâli, Sir Seyyid'in biyografisi olan *Hayat Cavid* adlı eserinde şu görüşünü dile getirir: "Bir insanın biyografisinin eleştirel bir üslupla yazılmasının zamanı henüz gelmedi ki onun erdemlerinin yanı sıra kusurları da gösterilsin, asil fikirlerinin yanı sıra tökezlemeleri de ortaya konsun. Nitekim bu düşünceyle, daha önce hakkında yazdığımız iki yazarın bilebildiğimiz kadarıyla kişiliği ve şiirinin güzel yönlerini anlattık; kusurlarının ortaya dökülmesine hiçbir şekilde izin vermedik. Ama böyle bir biyografi, altın veya gümüş kaplamadan daha fazla değer taşımaz."

Hâli, 1894 yılında bazı özel durumlar ve özel amaçlar nedeniyle altın ve gümüş kaplamayı tercih etmişti ancak günümüz yazarları hâlâ aynı kaplama tarzını sürdürmektedirler; oysa gerçek bunun tam tersidir. Azametli kişilik, gözleri kamaştıran bazı özelliklere sahip olur. Bu özellikler sayesinde halk arasında sadece popüler ve seçkin olmakla kalmaz, aynı zamanda o parlak ışık, gerçek özelliklerinin ve karakterinin gözden kaçmasına da neden olur. Parıltılı başarılar, gerçek kişiyi gizler ve kişiliğin, yüzeyde görüldüğünden

çok daha fazlasının suyun altında olduğu bir buz dağı şeklini almasına neden olur. Meddahı olan halk ve sonradan gelenler onu yalnızca yüzeyden yukarılara taşıyan başarıları ışığında tanırlar, peki gerçek kişiyi kim tanıyabilir? Ve kaç kişi onun derinliklerine dalıp buz dağının ardındaki gerçeği keşfetmeye cesaret edebilir? Halk için bu ne gerekli ne de mümkün olabilir fakat biyografi yazarı için bu olmazsa olmazdır ve zorunluluktur; aksi takdirde biyografi eksik ve ham kalabileceği gibi zaman zaman yanıltıcı da olabilir.

Doğudaki kişiye hayranlığın aksine Batı'daki biyografi yazarı, kişiliğin psikolojik temellerini vurgulamaya ve onu belirli bir kalıba sokan etkenleri ve motivasyonları aydınlatmaya çalışır. Bu bağlamda, psikoloji ve özellikle psikanaliz yardımıyla kişiliğin karanlık köşeleri aydınlatılmaya çalışılır. Bu amaçla mektuplar, günlükler ve diğer kişisel materyaller aracılığıyla bilinçaltının derinliklerine adım adım inilmeye çalışılır. Freud'un kişiliği karmaşık değildi fakat yazılarının yol açtığı tartışmaların yankıları bugün bile duyulabilmektedir. Ancak Dr. Ernest Jones, -tıpkı Hâlî'nin Hayat-ı Cavid'de yaptığı gibi- Freud hakkında ayrıntılı bir biyografi yazarken, kişiliğinin insani yönlerini vurgulamak için mümkün olan her kaynaktan materyal aradı; bunlar arasında evlenmeden önce karısına yazdığı aşk mektupları da vardı. Dolayısıyla bu kitapta Freud yalnızca büyük bir psikolog olarak değil, aynı zamanda bazı psikolojik eğilimleri olan bir erkek olarak da görülmektedir. Bu, kapsamlı bir biyografydi.

Byron, yalnızca büyük bir İngiliz şairi değil aynı zamanda tartışmalı büyük bir isimdi. Evliliği ve ardından gelen eşinden uzaklaşması da Byron'ın fırtınalı hayat denizindeki bir dalga niteliğini taşımaktadır. Ancak Wilson Knight'in, *Lord Byron'ın Evliliği* kitabında bu yabancılaşmanın sebeplerini ve bundan elde ettiği şok edici sonuçlara erişmek için yaptığı araştırma, bir biyografi yazarının buz dağının asıl niteliğini öğrenmek için gerçekliğin buzlu sularına ne kadar derin dalması gerektiğine dair bir fikir vermektedir.¹

¹ Evlilik konusu açıldığı için, Seyyid Hamid Celali'nin "*Allame İktbal ve Onun İlk Eşi Yani Afiab İktbal'in Annesi*" kitabı ile Wilson Knight'in kitabı karşılaştırıldığında, birincisinin duygusallıktan başka bir şey içermediği açıkça görülür.

(1)

Bizim biyografi yazarlarımız neden 1894'ün ötesine geçemedi?

En azından İkbal konusunda, birkaç istisnai örnek dışında, çoğu yazarın bu topa girmekten çekindiği görülmektedir. İkbal Doğu'nun şairi, İslam filozofu ve milletin bilgesidir; bu yüzden onun bir insan, hatta daha da ileri gidip bir erkek olduğunu gösterecek hiçbir şey ama hiçbir şey yazılmamalıdır.

Pakistan'ın kuruluşundan önce de yazarlar İkbal hakkında yazılar yazmaktaydılar ancak son çeyrek yüzyılda İkbal her daim gündemde olan bir konu hâline geldi. Dolayısıyla İkbaliyat artık sadece sağlam bir terim olmakla kalmadı, bu başlık altında yazılan kitapların sayısı deve yükünden az değildir. Ancak eleştiri adına yazılan yazıların çoğu sadece tahlil niteliğinde ve bundan ötürü üniversite notlarından öteye geçemez durumdadır. (Bazıları gerçekten de üniversite notlarıdır.) Belki de bu yüzden İkbal'ın oğlu Cavit İkbal şöyle yazmak zorunda kalır:

“Sayılar açısından bakıldığında, İkbal hakkında yazıldığı kadar başka hiçbir Müslüman şair hakkında yazılmamıştır. Ancak onun karmaşık kişiliğini ve insanlığını hakkıyla ortaya koyup, etrafındaki dünyanın kötülüğüne karşı nasıl derin bir bağlılıkla hayat veren yanıtlar verdiğini vurgulayan bir materyal henüz ortaya konmuş değildir.”²

Şöyle devam eder:

“Bir diğer neden ise birçok akademisyenimizin karakteristik özelliği olan ve zihinlerini felç ederek, gerçek ve yaratıcı araştırmaların gelişmesini engelleyen Orta Çağ tarzı bir karanlık ve soyut olana duyulan sevgi gibi görünüyor. Bu akademisyenlerin çoğu yalnızca statik araştırmalar yaparlar. Ve tüm bu çabalarının meyvesi olarak, İkbal gibi sıcakkanlı ve put kırıcı bir adamı soğuk ve korkutucu bir put olarak sunarlar.”³

Yukarıdaki alıntılarda geçen *İnsanlık* (Humanity), *Karmaşıklık* (Complexity) ve *Put kırıcı* (Iconoclast) gibi kelimeler, İkbal'ın psikolojik incelemesinde temel bir statüye sahip olmasalar bile,

² Cavid İkbal, *Stray Reflections (Introduction)*, s. XXIV.

³ Cavid İkbal, *Stray Reflections (Introduction)*, s. XXIX.

kesinlikle önemli göstergeler olarak kabul edilebilecek kelimelerdir.

İkbal'in biyografisi hakkında çok iyi ve değerli kitapların yazılmış olduğu ve değerli bilgiler barındırdıkları için çok faydalı oldukları da tartışılmaz! Ancak İkbal'i bir kişi olarak sunma bağlamında baktığımda, Abdul Mecid Salik'in *Zikr-i İkbal* adlı eserinin böyle bir bakış açısına sahip tek biyografi olduğunu düşünmekteyim. Bunun ardından Profesör Muhammed Osman'ın *İkbal'in Hayatının Duygusal Bir Dönemi* başlıklı kitabında yer alan aynı başlıktaki makalesi ve Azim Firuzabadi'nin *İkbal Ba Kamal* adlı eserindeki *İkbal'in Aşk Hayatı* konulu makalesi ve benzerlerinde söylenemeyen şeyler yer almaktadır. İkbal'in bir akrabası olan Halid Nezir Sufi *İkbal'in Hanesi* adlı eserinde bunları şiddetle reddetmektedir.

Bana göre bu çaba boşunadır. İkbal ister güvercin besleme meraklısı olsun ister olmasın, ister içki için ister içmesin, ister müzik dinlemeyi sevsin ister sevmesin, bunların ve benzeri şeylerin günümüzde pratik bir faydası yok. Diyelim ki tüm bunları biraz nefes almak için, biraz rahatlamak için yapmış olsun, ne zararı var? Bu, İkbal'in benlik felsefesinin önemini azaltır mı? Veya İkbal gerçekten mükemmel bir evliya ve mucizeler gösteren bir pir olsaydı, bu durum onun şiirdeki azametine dört yıldız daha mı takılmasını sağlardı? Mirza Galib; aşkından, içkisinden, kumar alışkanlığından ve hapse girmesinden mektuplarında bizzat kendisi bahsetmiştir. Bugün ahlaki açıdan yozlaşmış bir şair olarak lanetlenmekte midir? Sir Seyyid'in dönemi, İkbal'in döneminden çok daha fazla psikolojik baskı, gelenekçilik ve dar görüşlülük dönemiydi. İkbal'in aksine, Sir Seyyid'in şöhreti (veya rüsva oluşu) dini, sosyal ve eğitim alanlarında bir reformcu olmasındandır. Ancak kendisi, kendi hakkında son derece açık sözlü davranarak şunu bile demişti: "Çocukluk döneminde çokça güreş tutmaktan, uçurtma uçurmaktan, güvercin beslemekten, dans ve gösteriler izlemekten; büyüdüğümde ise doğacı, kâfir ve ateist olarak isimlendirilmekten başka ne var ki hayatımda?"

Sir Seyyid bu itirafıyla kendini küçük mü düşürmüş oldu?

Benzer şekilde, Mevlana Ebu'l Kalam Azad yaptığı "hovar-

dalık” ile şöyle övünmektedir: “Eğer biri, ta başından beri zühdü ve paklığı konusunda eteğinin lekesizliğiyle övünüyorsa, bizim de tam yirmi bir yaşında (ki delikanlılığın gerçek mevsimidir) iki elimizle tek bir damla su bırakmamacasına sığıtığımız mestlik ve şehvet lekelerimizden şikâyetimiz yok... Önceleri yara, sonra kabuk bağlayıp sızan acılar, şimdi bir çıban hâlinde yüreğimizde mahfuzdur.”

Peki, onu sevenler ondan nefret mi ettiler?

Ben İkbâl'e (veya bu bağlamda herhangi bir büyük şahsiyete) mutlaka çamur atılması gerektiği düşüncesinde değilim, zira bir kişilik ancak iftira ve suçlama yoluyla öne çıkarılabilir ve biz onu ancak bu kirleriyle insan olarak kabul edebiliriz... Durum böyle değildir ve olmamalıdır, ancak gerçeklerin de göz ardı edilmemesi önemlidir.

Bu tür şeyler (daha doğrusu “bilgiler”), sanatçının kişiliğinde önemli bir değişime ya da devrime ışık tuttuğunda, sanatına yeni bir boyut kazandırdığında ya da bazı yapıtlarına yeni bir açıdan ışık tutarak anlamlarını genişlettiğinde veya derinleştirdiğinde fark yaratır. İçki içmek sanatı etkilemiyorsa, günümüz eleştirmenin bunu vurgulamasının bir anlamı yoktur; biyografi yazarı içinse bu, ilgiye değer ama ikincil öneme sahip bir bilgi olurdu. Bizler sessizlik komplosu uzmanlarıyız, dolayısıyla gizlilik içinde çalışmak bizim için ikinci bir doğa hâline geldiği için İkbâl'i, bir şiir bilgisayarı olarak kabul etmişiz; öyle bir bilgisayar ki “ilham” düğmesine parmağınızı değdirdiğinizde kasadan (mesela *Kurta-ba Camii* gibi) dört dörtlük bir şiir çıkmaktadır.

(2)

Atiye Begüm Feyzi, artık Urdu edebiyatında bir efsane hâline geldi. Onun, Şiblî için bir Fanny Brawne⁴ ve İkbâl için bir Beatrice⁵ olduğu kesin olarak söylenemez, ancak bu iki büyük Urdu

⁴ Frances Fanny Brawne Lindon (1800-1865), *İngiliz Romantik şair John Keats'in nişanlısı ve ilham perisi* olarak bilinir. (ç.n.)

⁵ Veronica Roth'un roman dizisi *Divergent*'in başkarakteri ve anlatıcısıdır. Güçlü, iradeli ve toplumun dayatmacılığına meydan okuyan genç bir kızdır. (ç.n.)

yazarının, Atiye'nin kişiliğinden derinden etkilendiği kesin. Nitekim Şibî, Kasrı Mualla (Cancira Adası)'da Atiye'nin misafirperverliğinin ardından şu dizeleri yazdı:

Burada birisi neden Allah arayışı duysun
Oruç düşüncesine, abdest kaygısı duysun
Mualla Kasrında iki gün bile geçiren biri
Neden Cennet-i Ala arzusu duysun? (5 Ekim 1909, Cancira)

* * *

Adada yaşanan renkli sohbetlerin anısı vardı
Ora meyhane mi, yoksa adanın topprağı mıydı?
Keyif vardı, şiir zevki vardı, dostlar sohbeti vardı
Çalgı, nağme, mestlik vardı, kadeh ve testi vardı. (7 Ekim 1909, Bombay)

Farklı yaşam tarzlarına, eğitimlerine, zaman ve ortamlarındaki devrimsel değişikliğe rağmen, Şibî ile İkbal'in incelenmeye değer ilgi çekici ortak bazı özellikleri vardır. Örneğin, ikisi de Fars edebiyatı ve dilini derinlemesine incelemişti ve aynı zamanda çok iyi Fars şairleriydi. İkisinin de felsefeye derin bir tutkusu vardı ve ikisinin de Profesör Arnold'ın danışmanlığından faydalanmış olması garip bir tesadüftür (İkbal zaten Arnold'un öğrencisiydi). İkisi de Müslümanların geçmişteki azametinin sadece farkında değildi, aynı zamanda onu yeniden kazanmak arzusundaydı. Her ikisi de edebi hizmetleri nedeniyle İngiliz nişanlarıyla ödüllendirilmişti. Son olarak ve en önemlisi, ikisi de Atiye'den etkilenmişti, hem de çok fena! Bu bağlamda ikisinin arasındaki yaş farkı da dikkate değer.

Mevlana Şibî (d. Mayıs 1857) 1906'da Bombay'a gittiğinde Feyzi ailesiyle bağlantısını yenilemiş oldu. (Şibî daha önce Atiye'nin babası Hasan Feyzi ile İstanbul'da tanışmıştı). O sırada Mevlana 49 yaşındaydı ve daha önce iki kez evlenmişti. Hatta ikinci eşinin (ö. 1905) kaybının acısını unutmak için Bombay'a gitmişti. Şibî hayatının son yıllarındaydı (ö. 18 Kasım 1914), İkbal'in durumu ise tam tersiydi. İkbal'in doğum tarihi tartışmalıdır. 9 Kasım 1877 doğru kabul edilirse, İkbal 28 yaşındayken 1905'te

eğitimini sürdürmek için Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir.

Biri gençliğini geçirmiş, diğeri ise henüz gençti. Şibli'nin etkilenmesi, Dr. Vahid Kureyşi'nin ifadesiyle "Âşık olması, sönmekte olan bir lambanın son kıvılcımıydı." Orta yaştaki Şibli'nin yaşadığı duygusal dalgalanma, yaratıcılık sürecinin hızlanmasına yansdı ve 11 Eylül 1906'da Mehdi Afadi'ye yazdığı bir mektupta şöyle yazar: "On dokuz yıl sonra gazel yazma fırsatı buldum."

Freud'un "libidinal yüceltme" kuramına karşı pek çok itiraz ileri sürülmüştür; ancak Şibli gibi örneklerin mevcudiyetinde onun geçerliliğini inkâr etmek imkânsızdır.

Şibli'deki duygusal dalgalanma kabarak eserlerle doyuma ulaştı.⁶ Nitekim o dönemin Farsça gazelleri 1908 yılında *Dasta-i Gül* adıyla yayımlandığında onların hâlini gören Hâli, Şibli'ye şöyle yazmıştı: "... *Siret-i Numan, El-Faruk* ve *Mevlana Celaluddin Rumi*'nin biyografisi gibi mukaddes kitapları yazan bir zatın bu gazelleri yazdığına insanın inanası gelmiyor. Ne gazeli! Bunlar, sarhoş ediciliğine sakinin mest gözlerinin de karışmış olduğu ateş dolu iki kadeh."

Hâli, galiba şu türden gazellere bakarak bu görüşü belirtti:
O şuh sevgiliye fedayım ki vuslat anında
Kucaklaşmanın manasını öğretti bana.

* * *

Vuslat gecesidir, ey hayâ, izin versen ne olur
Bir an beni sıkıca kucaklasan ne olur?
Elbisenin düğümünü çözmene gerek yok.
O düğümün çözümünü bana bıraksan ne olur?⁷

Şibli çok zorlu bir çevrede yaşamıştı, mizacındaki "Acemlik" ve şairliği onu kurtarmıştı. Yoksa mollalarla kuşatılmış Şibli, Atiye'den etkilenmek yerine, 23 yaşında bir kadının peçesiz bir hâlde namahremler arasında felsefe tartışmaları yaptığını görünce "la havle" çekmesi gerekirdi. Şibli'nin aklı, Atiye gibi

⁶ Şibli'ye göre:

Anlaşıyor ki bu terennüm boşuna değil/Şibli bu yeni sesleri mestler gibi çaldım.

⁷ Daha fazla bilgi için bkz. 1-*Şibli ki Hayat-i Muşika*, Dr. Vahid Kureyşi, 2-*Şibli ki Rengin Ratin*, Mevlevi Muhammed Emin Zubeyr.

bir kadını reddedebilirdi ama şair kalbi reddedemiyordu. İşte bu yüzden duygusal coşku, yaratıcı bir coşkuya dönüşmüştü. Bunda yaşının bir dahli yoktu!

Ancak Keşmir kökenli İktal'in durumu farklıydı çünkü damarlarında Pencap kanı akıyordu, bu çok açıktı. Ama nasıl bir genç olduğu, duygusal yapısının nasıl evrildiği, bir erkek olarak nelerden hoşlanıp nelerden hoşlanmadığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değil. Bunu sebebi kısmen biyografi yazarlarımızın bu konuları dikkate değer bulmamaları, kısmen de İktal'in yazılarında bu tür göndermelerden bilerek (ya da bilmeyerek) kaçınmasıdır. İktal de tıpkı Galib gibi hayranlarına, eleştirmenlerine ve tutkunlarından başka samimi arkadaşlarına ve müşfik dostlarına sayısız mektup yazmıştır ancak onların biyografik açıdan önemi sıradan düzeydedir. Mektuplarda felsefe, ulus, İslam, benlik, edebiyat ve sanat da dâhil olmak üzere hayatın her alanına ışık tutulmaktadır. Ancak onlarda İktal'i aramaya kalkan biri boşuna çaba harcamış olur; oysa Galip, mektuplarında kendini ifşa etmektedir. Dolayısıyla Galib'in hayatı ve sanatı hakkında birden fazla psikolojik bağlamda makale yazılabilirken, İktal hakkında bu cürmün irtikâbına ilişkin en ufak bir ipucu bile yok! Atiye Begum'un mektuplarından ve günlüğünden alıntılar yayınlanmasaydı, İktal ve Şibli'nin hayatlarındaki bu en önemli anlar sonsuza dek kaybolup gidecekti.

Ancak Şibli ile İktal arasındaki temel farkı dikkate almak gerekir: Şibli, Atiye ile tanıştığında, hayatta yapması gereken her şeyi bir dereceye kadar başarmıştı. Ülkenin akademik ve edebi çevrelerinde kazanacağı itibarı çoktan kazanmıştı, bu yüzden Atiye Begum'un Şibli üzerindeki olumlu (veya olumsuz) etkisi çok da kalıcı olamazdı. Duygusal bir çalkantı oluştu ve keskin ve ateşli Farsça gazelleri bir "emniyet supabı" görevi gördü, ancak İktal'in hikâyesi farklıydı. İktal, Avrupa'ya gitmeden önce şiir yazmaya başlamış olsa da henüz kendine özgü bir şiirsel yön veya ulusal bakış açısı benimsememişti! Belki de tüm bunlar bilinçaltında yatıyordu ama İktal henüz "İktal" olmamıştı! Dolayısıyla İktal'in duygularını bir şekilde doğrudan veya dolaylı olarak

harekete geçirebilecek bu dönemdeki olaylar büyük önem taşımaktadır.

İkbal'i bir düşünür, öğretmen ve filozof olarak tasvir edenler, onun da bir dönem genç olduğunu ve kalbi, gönlü ve zihni üzerinde çeşitli etkilerin yer ettiğini unutmuyor olmalıdır. Dolayısıyla, yanlışlıkla şaşırtıcı bir şey ortaya çıktığında, sanki zihin 440 voltluk cereyana maruz kalmış gibi oluyor. Örneğin, İkbal'in gençlik notlarından oluşan *Stray Reflections* (Yayımlayan: Cavid İkbal) başlıklı eserin bir yerinde İkbal; Hegel, Goethe, Galib, Bedil ve Wordsworth'un düşünce, fikir ve şiirlerinin kendi hayatında oynadığı rolü anlatır ve "Wordsworth, öğrencilik yıllarımda beni ateizmden kurtardı" diye bir itirafta bulunur. (s. 105).

Bu itiraf, *ateizm* kelimesinin ima ettiği kadar tehlikeli değildir ve buna İkbal'in düşünce ve fikirlerinin evrimsel aşamalarında özel bir yer de verilemez; ancak bununla İkbal'in zihninin belirli bir yönü hakkında kesinlikle bir çıkarım ortaya konabilir. Cavit İkbal bunu şöyle açıklamaktadır: "Öğrencivari bu ateizm, onun hesap soran ve sorgulayan zihninin bir yansımasıdır. O, bir şeye başkalarına güvenerek inananlardan değildi."

Bu açıklama yanlış değil. Doğu gelenekleri ve dini inançlarıyla yetişmiş bir zihin, Batı felsefesi ve biliminin deneysel yaklaşımıyla ilk kez tanıştığında mutlaka inanç temellerinde bir sarsıntıyla karşılaşır. Ama bence mesele burada bitmiyor çünkü bu ateizm, bir inanç meselesi olmanın yanı sıra belirli bir zihinsel tutumun da ifadesidir ve bu aşırılıktan kaçış tutumudur! İşte bu aşırılık, ona önce ateizmi aşıladı ve ardından reaksiyon olarak hayatı boyunca her türlü putperestliğe karşı cihat etti. İkbal, not defterinin bir yerinde şöyle yazar: "Bu dünyanın gürültüsünde sesinizi duyurmak istiyorsanız, ruhunuzun tek bir fikir tarafından yönetilmesine izin verin. Siyasi ve toplumsal devrimleri yaratan, imparatorluklar kuran ve dünyaya yasalar koyan, tek bir fikre sahip olan insandır." (s.169)

İkbal'in tasvir ettiği tek taraflı zihniyet, bir bakıma onun kendi kişiliğinin bir yansıması olarak da kabul edilebilir ve aşırılıkçı karakter modelinin tek taraflı bir zihniyetten doğduğunu